

Kyrkoarkeologi i Finland

En forskningshistorisk översikt

Av Marja Terttu Knapas

1. De medeltida stenkyrkorna

I Finland finns ca 75 medeltida stenkyrkor. Det stora flertalet är sockenkyrkor av granit med arkitektoniska detaljer och välvning utförda av tegel. Normaltypen är rektangulär, treskeppig, försedd med sakristia i norr och vapenhus mot söder, med höga gavlar och brant spåntak, med rakslutet kor och utan västtorn.

Vid alla dateringsfrågor och vid utredandet av den medeltida kyrkliga arkitekturens och konstens allmänna utveckling i Finland har de arkeologiska resultaten en central roll bl.a. därför, att det urkundsmaterial, som berör finländska kyrkor under medeltiden är synnerligen knäppt, jämfört med övriga nordiska länder.

För de medeltida kyrkorna på det finländska fastlandet – i sydvästra Finland, Tavastland, Nyland vid Finska vikens kust och Österbotten vid Bottniska viken – räknar man ofta med starkt hypotetiska byggnadsskeden, där de nuvarande kyrkobyggnaderna skulle ha föregåtts av först träkyrkor, sedan träkyrkor med stensakristia, därefter långhus av sten i anslutning till sakristian. Långhuset har sedan oftast under 1400-talet försetts med tegelvalv och tegelmurad gavelornamentik.

Missionstidevarvet på det finländska fastlandet infaller först vid 1100-talets slut och de äldsta bevarade partierna i stenkyrkorna kan hänföras till början av

Fig 1. Karta över Finland med de medeltida kyrkorna angivna.

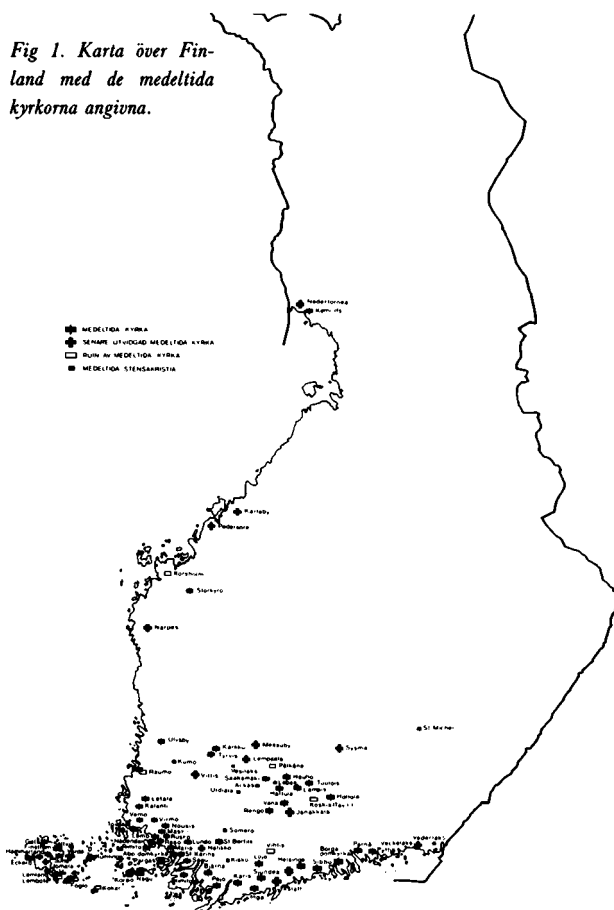

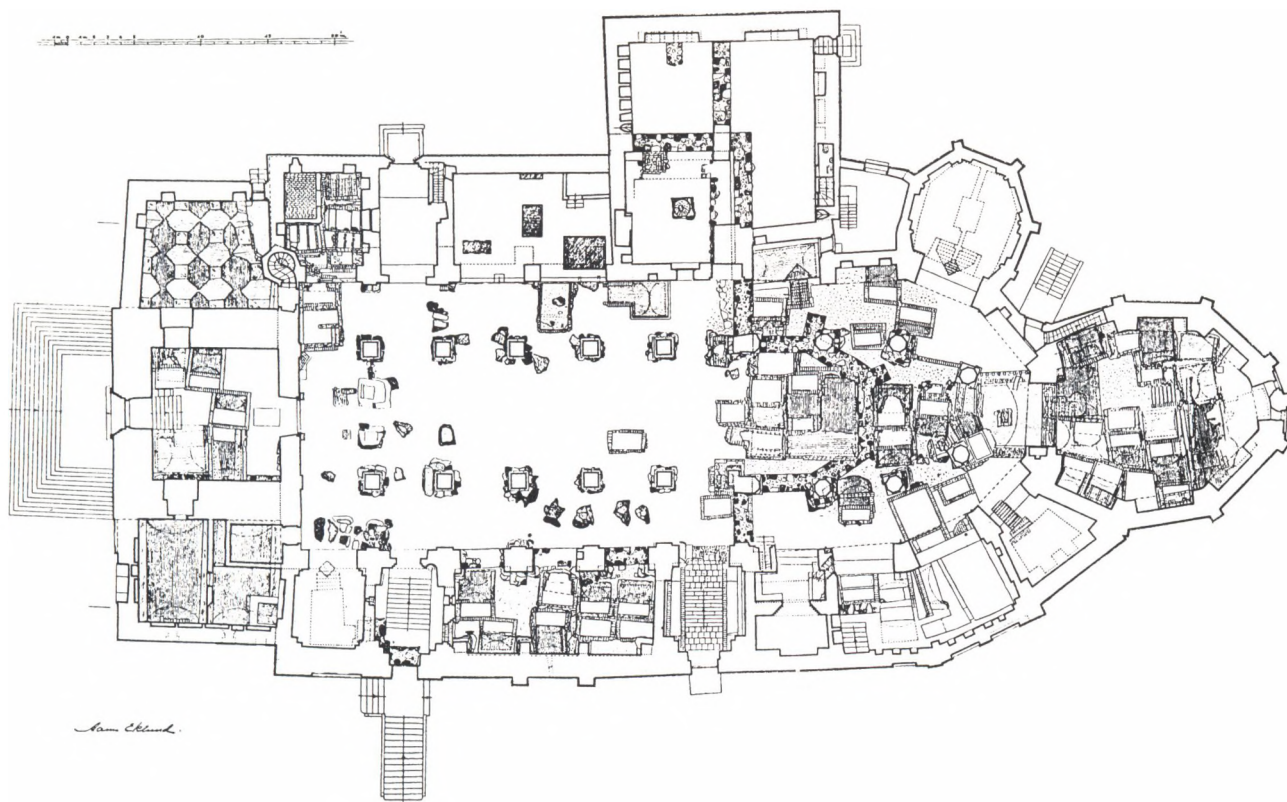
Fig 2. Sveriges konung Erik och biskopen av Uppsala Henrik anländer till Finland på det s.k. första korståget, enligt traditionen år 1155. Detalj från mässingsplattorna på Henrikskenotafiet i Nousis kyrka (1420-talet).

1200-talet. Åbo stift, som lydde under Uppsala ärkestift, omnämns visserligen första gången först 1258, men biskopssätet synes ha flyttats från Nousis till Korrois utanför nuv. Åbo redan 1229 och Åbo nuvarande domkyrka invigdes första gången år 1300. Åbo domkyrka var den enda katedralen i Finland och hade

Fig 3. Åbo domkyrka under de senaste restaureringsarbetena år 1978.

därför en nyckelställning vid spridningen av byggnads- och konststilar inom stiftet. Den tidsmässiga tyngdpunkten bland de medeltida kyrkorna faller inom 1300- och 1400-talen. Ett undantag är de åländska medeltidskyrkorna, som man ofta velat datera tidigare och se i närmare anslutning till kyrkorna på Gotland och i Mälardalen (1).

2. 1800-talets kyrkoarkeologi

Intresset för kyrkoarkeologi i Finland kan – om man undantar de antikvariska uppteckningarna från 1600- och 1700-talen – föras tillbaka till 1870-talet, då den nyinstitfödda Finska fornminnesföreningen inledde en inventerings- och expeditiönsverksamhet. Föreningens intresse under expeditionerna gällde främst äldre kyrklig konst, medeltida skulptur och framför allt medeltida kalkmålningar (2). Efter det att Arkeologiska kommissionen grundats som en antikvarisk övva-

Fig 4. Utgrävningsplan av Åbo domkyrka från Juhani Rinnes undersökningar på 1920-talet.

kande central myndighet år 1884 restes kravet på att reparationer av medeltida kyrkor skulle underställas kontroll och föregås av antikvariska undersökningar. Härvid intresserade man sig mestadels för eventuella medeltida målningar. Pionjär på detta område var konsthistorikern, författaren och publicisten Emil Nervander, som bl.a. gjorde studieresor till Danmark

och Sverige och försökte inleda systematiska studier i Finlands medeltida konst fr.o.m. 1880-talet. Nervander arbetade inte med utgrävningar eller med en arkeologisk metod, utan snarare som kultur- och konsthistoriker. Ett annat område, som intresserade särskilt historieforskare, var lämningarna av den »påviska«

Fig 5. Hammarlands kyrka på Åland. Med sammanbyggt torn och smalare korparti avviker de åländska kyrkorna från fastlandskyrkornas normalschema.

tidens kloster. För att komplettera uppgifter från skriftliga källor utfördes i metodiskt avseende helt amatörmässiga utgrävningar vid Birgittinerklostret i Nådendal på 1870-talet och vid det f.d. franciskan-konventet i Raumo på 1890-talet.

3. Restaureringsdebatten och arkeologin

I anslutning till de utförda, till en stilriktig gotisering syftande restaureringsförslagen för Åbo domkyrka

från åren 1897 och 1901 inleddes en allmän restaureringsdebatt i Finland, där man enligt förebilder från Sverige vände sig mot restaureringarnas moderna barbarism och krävde dokumentering, fältarbete och undersökningar som bas för alla restaureringsbeslut. Vid debatten betonade man starkt de autentiska partiernas och de arkeologiska undersökningarnas värde, jämförda med en på stilhänsyn grundad arkitektonisk restaureringsuppfattning. Typiskt är ett yttrande i de-

batten av den svenske konsthistorikern Sune Ambrosiani: »Ty liksom inom historieforskningen den urkund måste dömas ut eller åtminstone förlorar i vittnesgillhet, som någon raderat ut för att sedan kunna skriva vackrare bokstäver, så äro för arkitekturforskningen endast de jungfruliga murarna av värde. Det

Fig 6. Borgå (fi. Porvoo) nuvarande domkyrka representerar den s.k. nyländska kyrkotypen i fullt utbyggt skick från 1400-talets mitt.

Fig 7. Utgrävningsbild från Nådendals (fi. Naantali) birgittinerkyrka. Mitt i norra sidoskeppet ligger grundmuren för en äldre träkyrka.

Fig 8. Idealinteriör för en finländsk hallkyrka: St. Lars i Lojo (fi. Lohja) efter restaureringen på 1960-talet.

är endast dessa, som lämna verkliga bidrag till vår kunskap om vad förfäderna tänkt och trott när de byggt sina boningar, sina slott och kyrkor» (3).

I och med förkastandet av Åbo domkyrkas restaureringsförslag av år 1901 genom ett beslut av den

dåvarande regeringen, senaten, år 1911, i vilket man förutsatte detaljerade arkeologiska undersökningar, hade grunden lagts för en mera systematiserad kyrkoarkeologi även i Finland.

Redan under åren kring sekelskiftet hade sederme-

Fig 9. En av de 10 bevarade fristående stensakristiorna i Finland. Kumo (fi. Kokemäki).

ra statsarkeologen Juhani Rinne framträtt som stridbar talesman för den medeltida arkeologins berättigande vid arbeten i borgar och kyrkor. Rinne hade även under åren 1900-1902 varit sysselsatt med utgrävning av 1200-talsbiskopskyrkan och dess närmaste omgivning i Korois (14).

Kring sekelskiftet »upptäcktes« i anslutning till den nationalromantiska stilrörelsen också den finländska medeltidens arkitektoniska formförråd. Inom arkitektutbildningen vid Tekniska högskolan gjordes en mängd dokumentationsarbeten, främst under ledning av professor Gustaf Nyström, lärare för Eliel Saariens arkitektgeneration. Arkitekternas intresse för medeltidsarkitekturen har efterlämnat en rik och vackert utförd materialsamling, Carolus Lindbergs »Om teglets användning i finska medeltida gråstenskyrkor« år 1919.

4. 1920- och 1930-talen

Första världskriget och åren 1917-1918 i Finland avbröt undersökningarna i Åbo domkyrka. När de återupptogs på 1920-talet ställdes de under ledning av Juhani Rinne, som under en följd av år genomförde en ambitiös utgrävning av kyrkans hela golvparti jämte gravvalv och en murverksundersökning av alla kyrkans olika delar. Rinne framlade en byggnadskronologi, som sedermera något korrigerats, samt publicerade 1941-52 de mångsidiga utgrävningsresultaten (5).

Som konkurrent till Rinne med olika åsikter i många väsentliga dateringsfrågor framträdde under 1930-talet Iikka Kronqvist. Han kom att utföra och publicera endast några mer omfattande arkeologiska undersökningar av enskilda kyrkor, men hans översiktsartikel »Die mittelalterliche Kirchenarchitektur in Finnland« gäller fortfarande som en grundläggande, kritisk värdering av medeltidskyrkornas allmänna

problematik i Finland (6). Kronqvist betonade i hög grad de baltiska influenserna, vilket bl.a. Armin Tuul-se senare något modifierat (7).

Under 1930-talet företogs mindre utgrävningar i samband med restaureringsarbeten i flera medeltida sockenkyrkor, bl.a. Ingå, Pernå och Hollola, där resultaten dock inte ingrep i den allmänna bilden av kyrkobyggnadernas utvecklingsetapper.

5. Kyrkoarkeologins nedgångsperiod

Efter krigsåren och 1940-talets återhämningsperiod inleddes på 1950-talet i Finland en serie av omfattande restaureringar av medeltidskyrkor. De arkeologiska resultaten var emellertid mycket ojämna, beroende på bristande övervakning av byggnads- och utgrävningsarbetena. Tidvis utfördes fältarbetet med helt amatörmässiga krafter, utan dokumentering eller ens lösfynd som skulle ha bevarats för eftervärlden. Det arkeologiska inslaget vid restaureringarna var helt underställt det arkitektoniska och man intresserade sig därför bara för sådant, som kunde omsättas i praktiken: den ursprungliga golvnivån, rester av portaler etc. som stöd för rekonstruktioner.

Restaureringsaktiviteten fortsatte under hela 1960-talet och avmattades först under 1970-talet. Under denna senare period har en stor del av medeltidskyrkorna undergått restaureringsarbeten kombinerade med arkeologiska undersökningar av golvsikt och murverk. De arkeologiska arbetenas och dokumentationens nivå har kunnat något höjas, åtminstone jämfört med 1950-talet, men brist på vetenskapligt utbildad personal och en allmän inställning som inte varit gynnsam mot arkeologiska arbetsmetoder har gjort, att resultaten även från 1960- och 1970-talens utgrävningar är ojämna, med de byggnadshistoriska intressena som dominerande (8).

Fig 10. I sin nakna monumentalitet är Tyrvis (fi. Tyrvää) kyrka en god representant för 1400-talets västfinska kyrkobyggande.

Fig 11. Vid undersökningarna i Esbo (fi. Espoo) kyrka 1981 blottlades en medeltida golvkonstruktion av i Finland hittills icke iakttaget slag.

6. Material och problem

Den nyare kyrkoarkeologins material och resultat från 1960-talet framåt finns huvudsakligen tillgängliga endast som forskningsberättelser i finskspråkig manuskriptform (9). Under tidigare årtionden är publikationerna i uppsatsform måhända tätare, vanligen förlagda till Finska fornminnesföreningens årsböcker Finskt museum (på svenska) och Suomen museo (på finska). Det allmänna inventariet Finlands kyrkor har utgetts sedan 1959 och här hittills täckt de från medeltidsforskningens synpunkt viktiga prosterierna kring Åbo. En del av beskrivningarna i Finlands kyrkor innehåller inarbetat och publicerat material från fältundersökningar under de senaste årtiondena, en del är mera baserade på äldre arkivmaterial och strödda äldre undersökningar. Finlands kyrkor kommer att frångå den territoriella principen för utgivningen och under de närmaste åren koncentrera sig på att utge häften, som behandlar de äldsta centrala träkyrkorna i Finland.

Träkyrkorna erbjuder vetenskapliga särproblem av internationellt intresse, där Finland har att erbjuda ett perifert, men ofta välbevarat exemplarmaterial. Man har på osäkra indicier tidigare även velat se spår av en period med kyrkor i resvirke-stavkonstruktion under 1100-1200-talen, främst på Åland. Knuttimringstekniken var den dominerande i de medeltida kyrkor, vilkas förekomst vid sidan av stenkyrkorna är dokumenterad. Vid 1400-talets slut utvecklades i Finland en knuttimrad version av den svenska långkyrkan med västtorn, den s.k. stödpelarkyrkan, allmänast förekommande i Österbotten ända till 1700-talets mitt. Denna kyrkotyps uppkomst har genom ett minutiöst arbete med historiska källor, fragment och bevarade exempel kunnat klarläggas av prof. Lars Petters-

son, som -företredesvis på finska- publicerat en mängd arbeten kring denna problematik (10).

De åländska medeltida stenkyrkornas problematik hör till de frågor, där ett arkeologiskt material kan komma med avgörande tilläggsuppgifter. Material och utgrävningsresultat kring de åländska kyrkorna har företredesvis publicerats i den lokala serien Åländsk Odling och har nyligen sammanfattats i regionalhistoriken Det åländska folkets historia (11). Det bör sägas, att man utanför Åland förhåller sig skeptiskt till förre landskapsarkeologen Matts Dreijers hypoteser och dateringar även för kyrkornas del.

Kyrkoarkeologin på det finländska fastlandet präglas kanske även i allmänhet av en viss skepticism: restaureringsaktiviteten har avstannat, men forskningen har inte kunnat ta några nya avgörande steg utan oftast begränsats till en korrigerig av Rinnes eller Kronqvists uppfattningar från 1930-talet. Det förefaller som om den byggnadshistoriska dominansen, som för övrigt styrt utgrävningarna även vid de stora borgrestaureringarna i Finland, skulle vara på retur, till förmån för en syntetisk uppfattning, som värdesätter en mångsidigare arkeologisk metod. Som ett led i denna utbyggnad har man nyligen på museiverkets initiativ inlett sonderingar för att starta ett större, tvärvetenskapligt dendrokronologiskt projekt i Finland, till särskild nytta för medeltidsarkeologin.

Noter

1. En nyare översikt på svenska av medeltidens byggnadskonst i Finland av C.J. Gardberg ingår i handboken *Konsten i Finland*, s 8-29 (Helsingfors 1978).
2. Ett urval av materialet har utgetts av Marta Hirn, *Det Finland som försvinner*, Helsingfors 1970, till Finska fornminnesföreningens 100-årsjubileum.
3. Restaureringsförslagen publicerade som kommittébetänkanden 1896 och 1901. Debatten fördes främst i *Finsk Tidskrift*, Tekniska föreningens i Finland förhandlingar, Teknikern, Arkitekten och tidskriften *Ateneum*. Citatet ur *Finsk Tidskrift* 1902, s 361-377.
4. Korois-materialet är opublicerat, ett sammandrag ingår i Juhani Rinne, *Turun tuomiokirkko keskiaikana I*, Helsinki 1941. Myntfynden utgivna av Pentti Koivunen, *Medeltida myntfynd i Korois*, Åbo stads historiska museum, Årsskrift 1976, Åbo 1979, kritiskt rec. av Pekka Sarvas i *Historisk Tidskrift för Finland* 1979, s 313-323.
5. Juhani Rinne, *Turun tuomiokirkko keskiaikana I-III*, Helsinki 1941-1952. Tillrättalägganden och diskussion bl.a.: C.J. Gardberg, *Åbo domkyrka – några synpunkter*, Nordisk medeltid, Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse, Uppsala 1967; Bo Lindberg, *Åbo domkyrka intill 1318*, Åbo stads historiska museum, Årsskrift 1972-73, Åbo 1975; C.J. Gardberg, *Åbo domkyrkas tidigaste byggnadsskeden*, Finskt Museum 1978.
6. Ursprungligen ett föredrag, postumt utg. i *Finska fornminnesföreningens tidskrift XLVIII*, Helsingfors 1948.
7. Armin Tuulse, *Om konstförbindelserna Estland-Finland under medeltiden*. Finskt Museum 1953.
8. Av publikationer, där utgrävningsresultat spelat en central roll kan nämnas Antero Sinisalo, *Perniön kirkko (Björnå kyrka)*, *Finlands kyrkor V*, Helsingfors 1968, s. 12-69; Henrik Lilius, *Naantalin kirkko (Nådendal kyrka)* *Finlands kyrkor 6*, Helsingfors 1972; dens., *Birgittinerkyrkan i Nådendal*. *Finska fornminnesföreningens tidskrift 69*, Helsingfors 1969.
9. Material, uppmätningar och fynd uppbevaras inom museiverkets olika enheter i Helsingfors.
10. Lars Petterssons publikationer t.o.m. år 1978 finns förtecknade i *Festskrift tillägnad Lars Pettersson på hans 60-årsdag den 12 augusti 1978*, *Taidehistoriallisia tutkimuksia-Konsthistoriska studier 4*, Helsingfors 1978.
11. Jfr Ålands medeltida kyrkor. Studier utg. av Ålandsseminariet vid Anders Zorns professur i nordisk och jämförande konsthistoria tillägnade Sten Karling. *Acta Univ. Stockholmiensis*, *Stockholm Studies in History of Art 25*, Stockholm 1973. Matts Dreijer, *Det åländska folkets historia I:1*, Helsingfors 1979, kritisk rec. av Seppo Suvanto i *Historiallinen aikakauskirja* 1980, s. 260-266, »Eräs näkemys Ahvenanmaan keskiajasta» (En uppfattning om Ålands medeltid).